

ოსმალური თიხის ჩიბუხები პეტრას ციხიდან

გიორგი თავამაიშვილი

ისტორიის აკადემიური დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის მთავარი
მეცნიერ-თანამშრომელი.

აბსტრაქტი.

თქვენ წინაშე წარმოდგენილი ნაშრომი ეძღვნება ორიგინალურ კერამიკულ ნაკეთობებს - თამბაქოს მოსაწევ თიხის ჩიბუხებს, რომლებიც მრავლადაა აღმოჩენილი ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლების, განსაკუთრებით სამხედრო - სტრატეგიული ობიექტების - ციხესიმაგრეების გათხრების დროს. აღნიშნული არტეფაქტების ასეთ სპეციფიკურ გარემოში მიკვლევის ფაქტი არ არის გასაკვირი, რადგან, როგორც ევროპის, ასევე აღმოსავლეთის ქვეყნებში, თამბაქოს (მათ შორის - ჩიბუხის) აქტიურ მომხმარებლებად, მეტწილად, სამხედრო მოსამსახურეები გვევლინებიან. ამ კონტექსტში გამონაკლისი არც ჩვენი რეგიონია. ნაშრომის მიზანია წარმოაჩინოს საქართველოს ზღვისპირეთის ისტორიული ძეგლის - პეტრას ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი თამბაქოს მოსაწევი ოსმალური თიხის ჩიბუხები, რომლებიც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ექსპედიციის სხვადასხვა თაობის მიერ 1964 და 1985 წლებში იყო აღმოჩენილი.

აღნიშნული არტეფაქტების კვლევა საინტერესოა და აქტუალურიც, რადგან, დღესაც, ქართველ არქეოლოგთა შორის გარკვეული აზრთა სხვადასხვაობაა ჩვენ ქვეყანაში თამბაქოს მოსაწევი ოსმალური თიხის ჩიბუხების გავრცელების საწყისს პერიოდთან დაკავშირებით, რაც, არცთუ იშვიათად, არაერთგვაროვნად

აისახება არათუ ჩიბუხების, არამედ თანმხლები მასალის დათარიღების პროცესში. ევროპელ და თურქ მკვლევართა ნაშრომების გაცნობის შემდეგ, ჩვენ უფრო მეტი საფუძველი გვაქვს თამბაქოს მოსაწევი ოსმალური თიხის ჩიბუხების გამოჩენა საქართველოს ტერიტორიაზე XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ვივარაუდოთ, როდესაც სულთან იბრაჰიმ I-ს დროს, ნაწილობრივ გაუქმდა შეზღუდვა თამბაქოს მოხმარებაზე. ამ ვარაუდს ამყარებს საქართველოს გვიანი შუასაუკუნეების ძეგლებზე მიკვლეული არქეოლოგიური მასალა, სადაც მხოლოდ მცირე ნაწილს შეადგენს XVII საუკუნის ნიმუშები, ხოლო მეტი წილი მოდის XVIII-XIX საუკუნეების ნაკეთობებზე.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში თამბაქოს მოსაწევი თიხის ჩიბუხები ყველაზე დიდი რაოდენობით აღმოჩენილია გონიო-აფსაროსის და პეტრას ციხის ტერიტორიაზე, სადაც, კონკრეტულ პერიოდში, ოსმალური ელემენტი იყო წარმოდგენილი, რეალური სიტუაციიდან გამომდინარე, რეგლამენტირებული (სამხედრო სამსახური), მაგრამ ცხოვრების ტრადიციული წესის ნიშნებით. გონიო-აფსაროსის არქეოლოგიური მასალა უფრო მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანია, რადგან ოსმალებმა ციხე გაცილებით ადრე დაიკავეს და უფრო დიდხანსაც „შემორჩენ“, ვიდრე პეტრა-ციხისძირში. შესაბამისად, თუ გონიო-აფსაროსში აღმოჩენილი თამბაქოს მოსაწევი თიხის ჩიბუხების ასაკი XVII-XIX საუკუნეებით განისაზღვრება, პეტრას ციხეზე მიკვლეული მსგავსი არტეფაქტები XVIII-XIX საუკუნეებით თარიღდება, რაც, სრულ ქრონოლოგიურ თანხვედრაშია ისტორიულ წყაროებში მითითებულ პეტრა-ციხისძირში ოსმალთა „მოღვაწეობის“ პერიოდთან.

სადიებო სიტყვები: პეტრა-ციხისძირი; თიხის ჩიბუხი; შრომანის ფორმის ჩიბუხი; დისკოს ფორმის ბაზის ჩიბუხი; მრგვალი ჯამი; ბიკონუსური ჯამი; კვამლის საქაჩი ღერო.

შესავალი.

პეტრა-ციხისძირი, თავისი გამორჩეული ადგილმდებარეობის გამო, ხშირად იყო ძლიერთა (ბიზანტია, სპარსეთი, ოსმალ-

ეთი) პოლიტიკური და ეკონომიკური ექსპანსიის ობიექტი. ამიტომ, პეტრას ციხე, როგორც კარგად გამაგრებული საფორტიფიკაციო კომპლექსი, საუკუნეების მანძილზე ინარჩუნებდა სტრატეგიულ მნიშვნელობას. უნდა ვალიართ, რომ პეტრას ციხეზე გამართული საბრძოლო პერიპეტიების თუ თვალსაჩინო აღმშენებლობითი პროცესების გამო, ჩვენ უფრო ხშირად ვსაუბრობთ პეტრას ციხის „ცხოვრების“ ადრეზიზანტიურ ეპოქაზე, როდესაც, პროკოფი კესარიელის ცნობით, ერთ დროს კოლხეთის უმნიშვნელო ქალაქი, პატრიკიოს იოანე ციხეს რჩევით, იმპერატორმა იუსტინიანემ „შემოზღუდა და გაამშვენა“ (გეორგიკა, 1965:83): ციხე ფართო გალავნით და კოშკებით გამაგრდა, ადრე არსებული საკულტო ნაგებობის საძირკველზე სამნავიანი ბაზილიკა აიგო, შიდაციხის ტერიტორიაზე სამეურნეო ნაგებობები (აბანო, წყლის რეზერვუარი, საცავები) მოეწყო, რაც დიდი ხნის მანძილზე ციხის ნორმალურ ფუნქციონირებას უზრუნველყოფდა.

პეტრას ციხეზე ჩატარებული უახლესი არქეოლოგიური კვლევების შედეგად არ დასტურდება VII-IX საუკუნეების კულტურული ფენების არსებობა, რაც, მიუნიშნებს, რომ ეგრისის („ლაზურმა“) ომმა ციხე ისე სერიოზულად დააზიანა, რომ დიდი ხნის მანძილზე ის პრაქტიკულად, გამოუყენებელი იყო (მინდორაშვილი, 2021:54-55). ციხის გალავნის კედლების და კოშკების ანალიზი ცხადყოფს, რომ X საუკუნეში, ციხის ცალკეულ უბანზე, შესაძლოა უმნიშვნელო, მაგრამ გარკვეული მოცულობის სამშენებლო-გამაგრებითი სამუშაოები ჩატარდა. სამწუხაროდ, რა პროცესებს ჰქონდა ადგილი პეტრას ციხეში საქართველოს ერთიანი სამეფოს პერიოდში, ჩვენთვის ბოლომდე ნათელი არ არის¹⁹. XVIII საუკუნის 20-ან წლებში, ციხისძირი ოსმალებმა დაიპყრეს და პეტრას ციხეც საფუძვლიანად გაამაგრეს.

პეტრას ციხეში ოსმალთა ჯარი საკმაოდ დიდხანს იყო „დაბინავებული“, ამიტომ, მათი ცხოვრების და „მოღვაწეობის“ ამსახველი არტეფაქტები აქ მრავლადაა აღმოჩენილი. არქეო-

¹⁹ ვენეციელი დიპლომატი ამბროზიო კონტარინი, რომელმაც 1474 წელს იმოგზაურა საქართველოში, საუბრობს შავი ზღვის პირას პატარა ქალაქზე (Caltichea), სადაც ყიდიან აბრეშუმს, ტილოს და თაფლს, ხოლო საზოგადოდ მკვიდრნი დარიბნი არიან (იტალიელი მოგზაურები...1894:49). არსებობს მოსაზრება, რომ „კალტიხეა“ დამახინჯებული ფორმაა „ქაჯეთის ციხის“.

ლოგიური გათხრების შედეგად ციხის ტერიტორიაზე მიკვლევულია: სამშენებლო, სამეურნეო, სამზარეულო და სუფრის კერამიკა, ჯარისკაცთა პროფესიულ საქმიანობასთან თუ ყოფასთან დაკავშირებული ნივთები და ა.შ. არტეფაქტები, რომლის შესახებ ამჯერად ვისაუბრებთ, პეტრას ციხეში ოსმალთა ყოველდღიურ ცხოვრებას უკავშირდება. მხედველობაში გვაქვს თამბაქოს მოსაწევი თიხის ჩიბუხები, რომლებიც, დიდი ალბათობით, აქ განთავსებულ ჯარისკაცთა პირად საკუთრებას წარმოადგენდა.²⁰

მეთოდი.

კვლევა წარიმართა არსებული არტეფაქტების ტიპოლოგიისა და კლასიფიცირების უკვე აპრობირებული მეთოდოლოგიით: განსახილველი მასალა დაჯგუფდა ჯამის ფორმის მიხედვით. აქცენტი გაკეთდა თიხის კეცის ფერზე, ცალკეული დეტალის პრაქტიკულ მხარესა და ესთეტიკურ გადაწყვეტაზე, ასევე შემკულობის ფორმებზე. აღნიშნული მონაცემები განმსაზღვრელია ოსმალური თიხის ჩიბუხების დათარიღებისთვის.

შედეგები.

თამბაქოს მოსაწევი თიხის ჩიბუხები (როგორც ევროპული, ასევე აღმოსავლური) საინტერესო მასალას წარმოადგენს კონკრეტული ეპოქის და რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების რეკონსტრუქციისთვის. აღმოსავლური ჩიბუხები, მათი გავრცელების ფართო არეალის და სიმრავლის მიუხედავად, ჯერ საფუძვლიანად არ არის შესწავლილი. აღნიშნული არტეფაქტების დათარიღების საკითხი მეტ-ნაკლებად გართულებულია იმ გარემოებითაც, რომ ისინი ნაკლებად გვხვდება დახურულ კომპლექსებში. ამდენად, სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოსული ყველა ახალი (მათ შორის ლოკალური) ნიმუშის ანალიზი გვეხმარება ახლებურად გავიაზროთ რეგიონის გვიანი შუასაუკუნეების ისტორიასთან დაკავშირებული პრობლემური საკითხები.

დისკუსია.

მსოფლიოში თამბაქოს გავრცელების კვლობაზე თიხის ჩიბუხების ორი, კონსტრუქციულად განსხვავებული, ტიპი ჩამო-

²⁰ თურქეთში ბრიტანეთის მისიის (1799-1801 წლები) წევრს უილიამ ვიტმანს თუ ვერწმუნებით, თამბაქოს მოსაწევი ჩიბუხი თურქი ჯარისკაცის განუყოფელი ატრიბუტი იყო (Виттманн, 1804:140).

ყალიბდა: აღმოსავლური და ევროპული. აღმოსავლურ ჩიბუხი სამი დამოუკიდებელი ნაწილისგან შედგებოდა: ჯამი, ღერო და სატუჩე. თამბაქოს ჩასაყრელი ჯამი თიხისგან მზადდებოდა, ამიტომ, დროთა ჟამს გაუძლო და, მართალია, დაზიანებული სახით, მაგრამ ჩვენამდე მაინც მოაღწია.²¹ კვამლის საქაჩი ღეროსთვის ორგანულ მასალას არჩევდნენ,²² ამიტომ მისი მიკვლევა, ობიექტური მიზეზების გამო, იშვიათობას წარმოადგენს. სატუჩე ძვირფასი ქვისგან მზადდებოდა, საკმაოდ გამძლე იყო და მრავალჯერადი გამოყენება ჰქონდა. ჩიბუხის მწვევლები მათ სათუთად ინახავდნენ, ამიტომ, გათხრების დროს სატუჩეები პრაქტიკულად არ გვხვდება.²³ მკვლევართა აზრით, აღმოსავლური ჩიბუხის ნაწილებიდან ყველაზე იაფი და ხელმისაწვდომი თიხის ჯამი იყო (Danys, Wyżgół, 2018:191).

პოპულარობა არ აკლდა ევროპული ტიპის ჩიბუხს, რომელიც, აღმოსავლურისგან განსხვავებით, ერთ მთლიან ნაკეთობას წარმოადგენდა და ევროპელ მწვეველთა შორის დიდი მოწონებით სარგებლობდა.²⁴ მკვლევრები თანხმდებიან, რომ ევროპული ჩიბუხების ფორმა აღმოსავლურზე უფრო ადრე შეიქმნა, შესაბამისად, აღმოსავლური ჩიბუხების ძირითადი კონტურები ევროპული ჩიბუხების საფუძველზე ჩამოყალიბდა.

ოსმალური ჩიბუხების გავრცელების ქრონოლოგიური ჩარჩო XVII-XX საუკუნეებით განისაზღვრება. კეცის ფერის მიხედ-

²¹ როგორც ჩანს, თამბაქოს მწვევლები დაზიანებულ ჩიბუხებს ადვილად ელეოდნენ. ზოგიერთ ძეგლზე ისინი გატეხილი ჭურჭლების თუ საკვები პროდუქტის ნაშთებთან ერთად სანაგვე ორმოებშია მიკვლეული (Stanceva, 1972:81). ფაქტია, რომ ზოგი ნიმუში მხოლოდ უმნიშვნელოდაა დაზიანებული და მათი გამოყენება, სავარაუდოდ, ერთხანს კიდევ იყო შესაძლებელი: თამბაქოს კვამლის შესუნთქვას ის ხელს ვერ შეუშლიდა. მაგრამ, თურქი მკვლევრების ცნობით, დაზიანებული ჩიბუხით საზოგადოებაში გამოჩენა უხერხულად ითვლებოდა (Bakla, 1985).

²² თამბაქოს მწვევლებში ყველაზე მეტად ფასობდა ჟსმინის მასალა, რადგან მას ნიკოტინის შთანთქმის გამოჩვეული უნარი ჰქონდა. დიდი მოთხოვნა იყო ასევე ე.წ. არომატულ ხეებზეც (ალუბალი, ატამი და ა.შ.) (Gosse, 2007:11). მოგზაურთა დაკვირვებით, ალუბლის საქაჩ ღეროებს უფრო მოიხმარდნენ ზამთარში, ხოლო ჟსმინისას - ზაფხულში (White, 1845:130).

²³ სატუჩე ოსმალური ჩიბუხების ნაკლებად აუცილებელი ნაწილი იყო: მის გარეშე შეიძლებოდა თამბაქოს ჩიბუხით მოწევა. სატუჩე უფრო შეძლებული მწველის ატრიბუტი იყო, ჯარისკაცები კი ამ კატეგორიას ნამდვილად არ მიეკუთვნებოდნენ.

²⁴ ევროპული ჩიბუხი, მცირე დაზიანების შემთხვევაშიც კი, ფაქტობრივად, გამოუსადეგარი ხდებოდა.

ვით ადრეული ნაკეთობები თეთრი ან ნაცრისფერია, რაც, მკვლევართა აზრით, ევროპული ჩიბუხების მიბაძვის სურვილით იყო განპირობებული (Rafferty, Mann, 2005:152; Robinson, 1985:153).²⁵ XVII საუკუნის ბოლოსთვის თეთრი და ნაცრისფერი თიხა მუქმა ყვითელმა და წითელმა თიხამ შეცვალა. წითელი თიხისგან დამზადებული ჩიბუხები თამბაქოს მომხმარებლებში განსაკუთრებული მოწონებით სარგებლობდა. ადრეული (XVII საუკუნე) ჩიბუხების სათუთუნე ჯამი შედარებით პატარა იყო, რაც, მკვლევართა აზრით, თამბაქოს სიძვირით იყო განპირობებული, შესაბამისად, XVIII-XX საუკუნეებში ჯამების მოცულობის ზრდა პირდაპირ კავშირში იყო თამბაქოს გაიაფებასთან და ხელმისაწვდომობასთან (Simpson, 2011:83). აქვე, ხაზი უნდა გავუსვათ ერთ საგულისხმო დეტალსაც: ჩიბუხებზე მოთხოვნილების ზრდის კვალობაზე ნაკლებად აქტუალური ხდება ჩიბუხების ორნამენტით გაფორმება: ძირითადი აქცენტი ხარისხობრივი მაჩვენებლიდან რაოდენობრივ მაჩვენებელზე გადადის.

ოსმალური ჩიბუხების კლასიფიცირების დროს სხვადასხვა კრიტერიუმები იყო გამოყენებული. ძირითადი აქცენტი კეთდებოდა ჯამის ფორმაზე (მრგვალი, დისკოს, შროშანის ფორმის და ა.შ) (R. Robinson), საჩიბუხე თიხის ფერზე (J. Hayes), ე.წ. „ფასონზე“ (М. Станчева)²⁶ და სხვადასხვა მორფოლოგიურ მახასიათებელზე (И.Волков).²⁷ დღესაც, ახალი აღმოჩენების კვალობაზე, ჩნდება ახალი ფორმები, ორნამენტის ორიგინალური (ზოგ შემთხვევაში - ლოკალური) ვარიანტები. როგორც ირკვევა, ჩიბუხის ზოგი ფასონის „ცხოვრების“ ხანგძლივობა საუკუნესაც კი ცდება,

²⁵ ადრეული ევროპული ნიმუშები, როგორც წესი, თეთრი პლასტიკური თიხისგან იყო დამზადებული (Jagielski, 2010:5).

²⁶ ერთ-ერთი პირველი მცდელობა ოსმალური ჩიბუხების კლასიფიცირებისა ბულგარულ მკვლევარებს უკავშირდება. მათი დაკვირვებით, ჩიბუხის ოსტატები შეგნებულად ცდილობდნენ ყვავილის (შროშანი, ტიტა, ნარცისი, ლოტოსი) ფორმა მიეცათ ნაკეთობისთვის (განსაკუთრებით ჯამებისთვის). ამიტომ, ისინი ჩიბუხის ჯამს ყვავილის სახელით მოიხსენიებდნენ. მათვე შემოიტანეს ჩიბუხის დეტალების აღწერისას გეომეტრიულ ტერმინებზე (წრე, ელიფსი, დისკო, კონუსი, ცილინდრი, სამკუთხედი, მართკუთხედი) დაფუძნებული სახელები (თავამაიშვილი, 2020:170).

²⁷ აღმოსავლური ჩიბუხების ტიპოლოგიის და კლასიფიცირების თემა არ კარგავს აქტუალობას. ძირითადი აქცენტი კეთდება ლოკალურ ვარიანტებზე, ქვეტიპების გამოყოფაზე.

რაც, სავარაუდოდ, იმითაც იყო განპირობებული, რომ ჩიბუხის მომხმარებლები არჩევანს უკვე აპრობირებული ფორმის, ფერის თუ შემკულობის, ან, თუნდაც, ბრენდად ქცეული სახელოსნოს თუ ოსტატის, ჩიბუხებზე აკეთებდნენ. ამიტომ, არ უნდა გაგვიკვირდეს, რომ მკვლევრები, ჩიბუხების ასაკის განსაზღვრის დროს, ფართო ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს (XVII-XVIII, XVIII-XIX, XIX-XX საუკუნეები) მიუთითებენ ხოლმე (Лавров, 2018:262, 266).

პეტრას ციხის არქეოლოგიურ მასალაში რამდენიმე ტიპის ჩიბუხია წარმოდგენილი. ამჯერად, ჩვენ განვიხილავთ ოსმალურ ჩიბუხების იმ ნიმუშებს, რომლებიც 1964 და 1985 წლების ექსპედიციების მიერ ციხის ტერიტორიაზე იყო მოპოვებული.

მრგვალჯამიანი²⁸ ჩიბუხები.

ოსმალური ჩიბუხების ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულს ტიპს წარმოადგენს მრგვალი სათუთუნე ჯამის მქონე ჩიბუხები. მათი კეცი ნაცრისფერი, ყავისფერი (ღია/მუქი) ან მოწითალო-შინდისფერი შეფერილობისაა. ჩიბუხები ზოგჯერ ანგობითაა დაფარული (ცმ. 1964), უფრო ხშირად - მხოლოდ გაპრიალებულია.²⁹ მრგვალი ჯამის მქონე ჩიბუხებში დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ე.წ. „ტახტა ჩიბუხის“ ფასონის ნიმუშები.³⁰ ძნელი ასახსნელია, მაგრამ, პეტრას ციხის მასალებში, განსხვავებით გონიო-აფსაროსის მონაპოვრებისგან, „ტახტა ჩიბუხები“ მხოლოდ რამდენიმე ნიმუშით არის წარმოდგენილი (ტაბ.1.1-2).

პეტრას ციხეში მიკვლეული „ტახტა ჩიბუხის“ ნიმუშების ფორმაც და გაფორმებაც, ფაქტობრივად, ანალოგიურია სხვა ძეგლებზე მიკვლეულ ნიმუშების. მათი დამახასიათებელია დიდი მოცულობის სათუთუნე ჯამი და მოკლე ტარი. სხვა ფასონის ჩიბუხებისგან „ტახტა ჩიბუხს“ არსებითად განასხვავებს დაწახ-

²⁸ ერთი მთლიანი ევროპული ჩიბუხისგან განსხვავებით, აღმოსავლური (ოსმალური) ტიპის ჩიბუხი (pipe) ჯამის (bowl), საქი ღეროს (stem) და სატუჩის (mouthpiece) ერთობლიობას წარმოადგენს.

²⁹ კერამიკული ნაკეთობების ანგობით დაფარვა საკმაოდ შრომატევადი და ხარჯიანი პროცესი იყო, ამიტომ ხელოსნები სერიული წარმოების დროს ზედაპირის გაპრიალებით იფარგლებოდნენ (Uçar, 2019:122).

³⁰ ამ სახელის დამკვიდრება არქეოლოგიურ ლიტერატურაში ფრანგი არქეოლოგის და მოგზაურის შარლ პეისონელის სახელს უკავშირდება (Волков, 1994).

ნაგებული ჯამი (± 8 წახნაგი) და ყელი (± 10 წახნაგი)(ტაბ.11-2). ზოგი ნიმუშის ტარიც დაწახნაგებულია (ცმ.01.1985), თუმცა არის სადაზედაპირიანი ეგზემპლარებიც (ცმ.02.1985). ნიშანდობლივია, რომ ტარის წახნაგების რიცხვი თანხვედრაშია ჯამის წახნაგების რაოდენობასთან (ცმ.01.1985). ჩიბუხების ყელი დაბალი ან საშუალო სიმაღლისაა, ძირითადად, ცილინდრის ფორმის. ჯამი და ყელი, როგორც წესი, შემკულია პალმეტების, ნახევარპალმეტების, თამბაქოს ფოთლის და ე.წ. „კაურის თვალის“ გამოსახულებით³¹ (ცმ.02.1985)(ტაბ.12). ტარი³² მოკლე, მაგრამ ფართო. გვირგვინი სქელი, გამოკვეთილი, ხშირად გაფორმებული მსუბუქი სამკუთხედის ფორმის ნაჭდევებით შედგენილი სარტყლით. ზოგი ნიმუშის ტანზე და ტარზე ოსტატის დამღაა დატანილი. საქაჩი მილისთვის დატოვებული ღრუ მეტწილად ფართოა, რაც მიუნიშნებს, რომ ეს ჯამები გრძელი საქაჩი მილებისთვის იყო დამზადებული³³. ამ ტიპის ჩიბუხების კილი ფართოა, რელიეფური და სამკუთხედის ფორმის. როგორც წესი, კილი, ორივე მხრიდან, წერტილების ორი რიგით შედგენილი ღარებით არის შემოსაზღვრული.³⁴

³¹ შეიძლება ითქვას, რომ ეს სახელი ძირითადად რუსულენოვან ნაშრომებშია მიღებული (Волков, 2010; Спиридонова, Рубан, 2006). კაური მუცელფეხიან უხერხემლოთა კლასის მოლუსკების წარმომადგენელია, რომელსაც ძალიან ამგავსებენ ამ გამოსახულებას. ალბათ, გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ სხვადასხვა ხალხებში კაურის ავი თვალისგან ერთგვარი დამცავის დატვირთვა ჰქონდა.

³² ზოგჯერ ტარს მუნდმტუკის სახელით მოიხსენიებენ. მაგრამ, რადგან მუნდმტუკად ასევე იწოდება სპეციალური საშუალება, რომელსაც იყენებენ სიგარეტის მოსაწევადა, ჩვენ უფრო მართებულად ჩავთვალეთ მისი მოხსენიება ტარის სახელით.

³³ ჩიბუხის ტარის ფართო ღრუ, რომელიც ჩაფიქრებული იყო დიდი საქაჩი მილისთვის, უფრო მოგვიანო პერიოდის ნაკეთობებისთვის არის დამახასიათებელი. საქაჩი ღეროს სიგრძე თამბაქოს მომხმარებლის სოციალურ სტატუსზე მიუთითებდა. ზოგადად, საქაჩი ღეროს სიგრძე მერყეობდა 1-4 მეტრამდე. ამ ნიშნით ჩიბუხებს სხვადასხვა სახელით მოიხსენიებდნენ: გრძელღეროიან ჩიბუხებს უწოდებდნენ - "Imame/Imanech" საშუალო ზომისას კი - "Tirke" (Bakla, 1985). დაბალი წოდების სამხედრო პირებში უფრო პოპულარული იყო მოკლე ღეროიანი ჩიბუხები (Gosse, 2007:11).

³⁴ ჩიბუხების ძირის დამახასიათებელ დეტალს წარმოადგენს რელიეფური ფიგურა, რომელიც ძალიან ჩამოგავს გემის კილს. ადრეულ ნიმუშებზე კილი არ არის რელიეფურად გამოკვეთილი, ის უფრო მკაფიო კონფიგურაციას იძენს XVIII საუკუნიდან. თუმცა, აქაც გარკვეული სახეცვლილებებით. რ. რობინსონის დაკვირვებით, XVIII-XIX საუკუნეებში კილი ხან ბრტყელდებოდა, ხან მახვილი კუთხით იძერწებოდა, ხან ფართოვდებოდა, ხან კიდევ ქრებოდა (Robinson, 1985:161).

„ტახტა-ჩიბუხის“ ფასონის ჩიბუხების პოპულარობის მაჩვენებელია მათი ხშირი მიკვლევა გეოგრაფიულად ერთიმეორისგან დაშორებულ ძეგლებზე. მოსკოვის მასალებით ისინი თარიღდება XIX საუკუნის დასაწყისით და შუა წლებით (Рабинович, 1949). ყირიმის და სტაროდუბშინის მასალებით, ამ ტიპის ჩიბუხებს XVIII საუკუნის შუა წლებით (Волков, 1994; Пусь, Ещенко, 2008), ხოლო ვოლოგდის მასალებით XVIII საუკუნის მეორე ნახევრით და XIX საუკუნის დასაწყისით ათარიღებენ (Недомолкина, Недомолкина, 2003). შუისკის ნაქალაქარის მკვლევრები მათ XVIII საუკუნის ბოლო და XIX საუკუნის დასაწყისის ნაკეთობებს მიაკუთვნებენ (Метелкина, 2012). კასტლ-ჰილში აღმოჩენილ ამ ტიპის ჩიბუხებს XIX საუკუნის შუა ხანით ათარიღებენ (Petruzelli, 2002:165). დუბროვნიკის მასალების მიხედვით მათი დამზადების თარიღი XIX საუკუნით არის განსაზღვრული (Mološević, Topić, 2011: 318). სერბეთის მასალებით XIX საუკუნით (Gačić, 2011: 97); მარსელში აღმოჩენილ ამ ტიპის ჩიბუხებს XVIII საუკუნის შუა ხანებით ათარიღებენ (Gosse, 2007:13). XVIII-XIX საუკუნეებით თარიღდება ბაზადაგში ნანახი მსგავსი ნიმუშები (Costea, Stănică, Ignat, 2007:342, 351). იასას (რუმინეთი) ჯაფას (ისრაელი) და აზაკის ციხის(რუსეთი) მასალებით მკვლევრები მათ XVIII საუკუნის ნაკეთობებს მიაკუთვნებენ (Andronic, Neamtu, 1964: 20; Vinzens, 2020: 135 Гусач. 2016:146).

დისკოს ფორმის ბაზის³⁵ ჩიბუხები.

ფორმით და შემკულობით პეტრას ციხის ჩიბუხების ორიგინალურ ჯგუფს წარმოადგენს დისკოს ფორმის ბაზის მქონე ნიმუშები. ისინი მეტწილად მოწითალო-მოვარდისფრო შეფერილობისაა, აქვთ მაღალი და ცილინდრული ფორმის ტანი, რომელიც ფაქტობრივად ჯამს წარმოადგენს. ამ ტიპის ჩიბუხების ჯამი (ტანი) დიდი მოცულობისაა, ცილინდრის ფორმის, გარეთ გადაშლილი პირით. პეტრას ციხის ნიმუშების ზედაპირი გაპრიალებულია. ბაზა წრიული ფორმისაა. დიდი ზომის ნიმუშებში, ის ლანგრის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ზოგი ნიმუშს ბაზის კიდე

³⁵ დისკოს ფორმის ბაზის ჩიბუხები, როგორც ვიზუალურად, ასევე თამბაქოს განთავსების მიხედვით, განსხვავდებიან სხვა ტიპის ჩიბუხებისგან, რადგან თამბაქო არა ბაზის სივრცეში, არამედ ბაზაზე დამერწილ ჩიბუხის ტანში/ყელში თავსდება.

მოსწორებული აქვს (ცმ.03.1985, ცმ.04.1985, ცმ.07.1985, ცმ. 477. 1964), (ტაბ.111)ზოგის ბაზა ლოტოსის ყვავილსაა მიმსგავსებული (ცმ.05.1985; ცმ.06. 1985) (ტაბ.110-13-14). დისკოს ფორმის ბაზის ჩიბუხების ტარი მეტწილად გრძელია, კონუსის ფორმის, გვირგვინისკენ გაფართოებული. კილი ტრაპეციის ფორმის,³⁶ მკვეთრად რელიეფური. განსხვავებით სხვა ტიპის ჩიბუხებისგან, პეტრას ციხეში აღმოჩენილი დისკოს ფორმის ბაზის ჩიბუხების ძირის ზედაპირი სადაა, კილის საზღვრები მარტივი ორნამენტითაც კი არ არის გაფორმებული. დიდი ჯამის ნიმუშების ტანი ხშირად შემკულია კომბინირებული ორნამენტით. ერთ-ერთი ნიმუშის (ცმ.03.1985) ტანი დახრილი ჭდეებით შედგენილ ჰორიზონტალურ ღარებს შორის მოქცეული ფოთლების რიგით (ტოტი) გამოსახულებითაა გაფორმებული (ტაბ.112). ნიშანდობლივია, რომ იგივე ორნამენტი გამოყენებულია ბაზის ზედა ნაწილის გაფორმების დროს. აღნიშნულ ნიმუშს ტარი მოტეხილი აქვს, მაგრამ, დიდი ალბათობით, სხვა ნიმუშების (ცმ. 04.1985) მსგავსად, ტარიც იგივე ორნამენტით იქნებოდა გაფორმებული. საინტერესო ნახაზია შერჩეული ამ ტიპის სხვა ჩიბუხების (ცმ.04.1985; ცმ. 05.1985; ცმ.05.1985) გასაფორმებლად: ტანი, ბაზის ზედა ნაწილი და ტარი (ლილვაკის ჩათვლით) შემკულია დახრილი ჭდეებით შედგენილი ღარების ორ სარტყელს შორის მოქცეული მრგვალი რელიეფური ბურთულების ერთი ჰორიზონტალური რიგით (ტაბ.110). შედარებით მარტივადაა გაფორმებული დისკოს ფორმის ბაზის პატარა ჯამის მქონე ჩიბუხები. მათი ზედაპირი სადაა, მხოლოდ ტანის და ბაზის საზღვარზე და ტარის ბოლოს გვირგვინზე, პატარა ვერტიკალური ნაჭდევებით შემოსაზღვრული წრიული ქედებია გამოყვანილი (ცმ. 05.1985; ცმ.477.1964). ზოგ ნიმუშზე მრგვალი დამლის კვალთა შემორჩენილი ტაბ.111).

ზოგადად, დისკოს ფორმის ბაზის ჩიბუხები XVIII-XIX საუკუნეებში იყო გავრცელებული.³⁷ XVII საუკუნის ბოლოდან,

³⁶ პეტრას ციხის დისკოს ფორმის ბაზის ჩიბუხების კილი ტრაპეციის ფორმისაა, თუმცა, სხვა ძეგლებზე სჭარბობს სამკუთხედის ფორმის ვარიანტები (Гусау, 2016).

³⁷ თუმცა, რ. რობინსონი სარაჩანის ტიპის დისკოს ფორმის ჩიბუხებზე საუბრის დროს არ გამორიცხავს, რომ, შესაძლოა, მომრგვალო ჯამის და დისკოსებური ფორმის ბაზის ჩიბუხები თანაარსებობდნენ XVII საუკუნიდან (Robinson, 1985:161), აქვე აღვნიშნავთ, რომ ადრეული (XVII საუკუნის) მასალა დისკოს ფორმის ბაზის ჩიბუხებისა

განსაკუთრებით XVIII საუკუნეში, ოსმალურ თიხის ჩიბუხებში იკვეთება ტენდენცია მიწის ფერების პირველობისა (მოყავისფრო, მოყავისფრო-მოწითალო) (Robinson, 1985:161). სათუთუნე ჯამები ძირითადად საშუალო ზომისაა, მეტწილად, თხელკედლიანი. უფრო ინტენსიური ხასიათი აქვს ჩიბუხების ზედაპირის გაპრიალებას. XVIII საუკუნის მანძილზე ჯამები ზომაში იზრდება, მრავალფეროვანი ხდება ორნამენტი. ჯამის კილი რელიეფურადაა გამოკვეთილი: მას ან სამკუთხედის ან ტრაპეციის ფორმა აქვს. კორინთოსა და ათენის აგორის (საბერძნეთი) მასალებით დისკოს ფორმის ბაზის ჩიბუხები XVIII საუკუნის ბოლოთი და XIX საუკუნის პირველი ნახევრით თარიღდება (Robinson, 1985:198). კასტლ-ჰილში (ალასკა) აღმოჩენილი ამ ტიპის ჩიბუხები მიჩნეულია XIX საუკუნის ნაკეთობებად (Petruzelli, 2002: 168). დუბროვნიკში მიკვლეული დახრილი ღარებით და ბურცობიანი ორნამენტით გაფორმებული ჩიბუხების ასაკს მკვლევრები XIX საუკუნის პირველი ნახევრით განსაზღვრავენ (Zejnilhodžić, 2012:187, f.39). ბურსაში (თურქეთი) აღმოჩენილი მსგავსი ორნამენტით შემკული ბაზის ჩიბუხებს XVIII საუკუნის ბოლოთი და XIX საუკუნის დასაწყისითაა დათარიღებული (İnanan, Şahin, 2017:18). XIX საუკუნის ნაკეთობებად მიიჩნევენ მკვლევრები სტამბოლში (თურქეთი), დობრუჯაში (რუმინეთი), სერბეთში და საუდის არაბეთში აღმოჩენილ ლოტოსის ფორმის ბაზის მქონე ჩიბუხებს (Haan, 2004; 2016:274-275; Gačić, 2011:110; Bouzigard, 2010:25), ბარსელონას მასალებით ესპანელი მკვლევრები მათ XVIII საუკუნით ათარიღებენ (Heredia, Miro, Soberon, 2012:121).

შრომანის ფორმის ჯამის ჩიბუხები

კორინთოდან, ათენის აგორადან და კერამეიკოსიდან კონკრეტულად მითითებული არ არის. რუსი მკვლევრებიც დისკოს ფორმის ბაზის ჩიბუხებს აზაკის ციხის (რუსეთი) მასალებით XVII-XVIII საუკუნეებით ათარიღებენ (Гусава, 2016: 83, 110, 142, 148, 152, 282, 283, 300), თუმცა, რა არგუმენტებს ეფუძნება დაძველება ამ ტიპის ჩიბუხებისა (კეცის ფერი, ჯამის მოცულობა, ჩიბუხებთან ერთად აღმოჩენილი სხვა არქეოლოგიური არტეფაქტები) ბოლომდე გასაგები არ არის.

პეტრას ციხეში აღმოჩენილ ჩიბუხებში ყველაზე მრავალრიცხოვანი მოწითალო-მოყავისფრო ფერის ნიმუშებია,³⁸ რომელთათვის დამახასიათებელია შროშანის ყვავილის ფორმის ჯამი.³⁹ მათი ჯამის ზედა ნაწილი წაკვეთილი კონუსის, ხოლო ქვედა ნაწილი ნახევარსფეროს ფორმისაა. კილი საკმაოდ მაღალი, სამკუთხედის ფორმის და რელიეფურად გამოკვეთილი (ტაბ.14).

პეტრას ციხეზე აღმოჩენილი აღნიშნული ტიპის ზოგიერთი ნიმუში თითქმის აბსოლუტურად იდენტურია (ცმ.118.1064, ცმ.08.1985, ცმ.09.1985, ცმ.10.1985, ცმ.08.1985). მცირედ განსხვავდებიან ისინი ტარის გაფორმების მხრივ (ზოგი წერტილებით, ზოგიც მსუბუქი ღარებით შედგენილი სარტყლითაა გაფორმებული). ოთხი ნიმუშის ტარზე მრგვალი დამლა დატანილი, სამ მათგანზე ოსტატის დამლა კარგად იკითხება.⁴⁰ ზოგადად, ტარის გაფორმების თვალსაზრისით ტიპურ ნიმუშს წარმოადგენს ცმ. 11.985. მისი ტარი შემკულია წერტილებით შედგენილი სარტყლის ორი რიგით. ტარის ბოლოს ლილვაკი სქელი, მკვეთრად გამოყოფილი და დაწახნაგებულია. რ. რობინსონი აღნიშნავს, რომ ასეთი წახნაგები ოსტატის მიერ ძერწვის დროს თითის დაჭერით არის გამოყვანილი. სავარაუდოდ, პირის ქობაზე დატანილი ოვალური ორნამენტი ფრჩხილით არის გამოყვანილი (Robinson, 1985:167, A31-A32). მსგავსი ლილვაკის ფორმის ტარები დამახასიათებელია დისკოს ფორმის ბაზის და მრგვალი ჯამის მქონე ჩიბუხებისთვისაც (Costea, 2013:265, f.13; Milošević, Topić, 2011:321). ორიგინალური შემკულობისაა ჩიბუხი (ცმ.12.985), რომლის პირი მსუბუქი ნაჭდევებითაა გამოყვანილი. ნაჭდევების ქვევით პატარა ზომის რომბის ფორმის ფიგურებია ამოკაწრული. ტანი, რომლის დიდი ნაწილი, სამწუხაროდ, მომტვრეულია, წინა მხრიდან, ოთხი ფურცლის სქემატური ნახატიც არის გაფორმებული. ტარი, ჯამთან შეერთების ადგილას, ტალღისებრი ორნამენტით არის შემკული. ტანის ქვედა ნაწილი, კილის საზღვრის გაყოლებით სამ რიგად დატანილი ე.წ. „ჩალმის“ ჭდეული ორნ-

³⁸ მხოლოდ ერთი ნიმუშია (ცმ.14.1985) მოყავისფრო-მონაცრისფრო შეფერილობის.

³⁹ ზოგ ნაშრომში ისინი ტიტას ყვავილის ფორმას არის მიმსგავსებული და ასეა მოხსენიებული. ბულგარელი მკვლევრები მათ ხშირად ზარის (звонец) ფორმის (ფასონის) ჩიბუხებად მოიხსენიებენ,

⁴⁰ სამწუხაროდ, ცმ.118.1064. ნიმუშს ტარი მოტეხილი აქვს.

ამენტით არის გაფორმებული (ტაბ. 1ა). ჩიბუხის ტარზე, ტრადიციულად, ოსტატის მრგვალი დამლა დატანილი. განსხვავებული ფერის (იასამნისფერი) კეცის მქონეა ნიმუში (ცმ.16.1985), რომლის დიდი მოცულობის ჯამი, ტარის და კილის გამოკლებით, ვერტიკალური კანელურებითაა გაფორმებული (ტაბ. 17). გვირგვინი ჰორიზონტალური ღარებით და ჭდეული სამკუთხედებითაა შემკული, ლილვაკი ვარდულის ფორმის, ჭდეებითაა გამოყვანილი. ორიგინალურია მოწითალო-მოყავისფრო ფერის ნიმუშის (ცმ.178.1964), რომელსაც შემორჩენილი აქვს ტანი და ძირი. გაფორმება. ტანის ორივე მხარეს მსუბუქი ღარებით შედგენილი წრიულად მოძრავი „ფრთებია“ გამოსახული (ტაბ.19), როლებიც ერთიმეორისგან წერტილოვანი ფოსოებით არის გამოყოფილი.⁴¹

XIX საუკუნის შუა წლებიდან მოყოლებული, როდესაც დაიწყო აღმოსავლური ჩიბუხების ერთგვარი სტანდარტიზაცია (Ward, Baram, 2006), ყველაზე მოთხოვნადი ხდება შედარებით დიდი ზომის შროშანის ყვავილის ფორმის ჯამიანი ჩიბუხები. ისინი მზადდებოდა მოწითალო-მოყავისფრო ფერის თიხისგან. ოსტატები ჯამის ზედაპირს ანგობით ფარავდნენ, უფრო ხშირად კი აპრიალდნენ. ზოგი ნიმუშის ჯამი და ტარი დამღებით ან მონოგრამებით არის გაფორმებულია (ტაბ.116). ამ ტიპის ჩიბუხები პოპულარული იყო როგორც თურქეთში, ასევე მისი პროტექტორატის ქვეშ მყოფ ქვეყნებში. როგორც მოგვიანო პერიოდის ნაკეთობები ამ ფასონის ჩიბუხები ისე ხშირად ჩნდებოდა ბულგარეთის ძეგლებზე, რომ მ. სტანჩევა მას ბულგარულ ნაწარმად განიხილავდა (Станчева, 1976/1976: 89,90).

შროშანის ყვავილის ფორმის ჩიბუხები აზაკის (რუსეთი) მასალებით XVIII-XIX საუკუნის დასაწყისით თარიღდება (Гуцау, 2016:95, 317), ტულჩეას (რუმინეთი) მასალებით კი XIX საუკუნის დასაწყისით (Costea, 2013:271). რ. რობინსონი კორინთოს (საბერძნეთი) მასალის შეჯერებით მათ XIX საუკუნის შუა წლების ნაკეთობებად მიიჩნევს (Robinson, 1985: 163), ჯ. ჰეისი სარაჩანის (თურქეთი), ლ. ბეკიჩი ჩანჯევოს ციხის (ხორვატია) და ა. შაპირო ა-

⁴¹ მსგავსი ორნამენტით შემკული ადრეული პერიოდის ჩიბუხი ცნობილია მდინარე დრავას (უნგრეთი) რეგიონიდან (Kovács, Rózsás, 2014:243).

კოს (ისრაელი) მასალებით, მათ XIX საუკუნის მეორე ნახევრით
ათარიღებენ (Hayes, 1980: 7, VIII; Bekić, 2010:1; Shapiro, 2016:100).

ბიკონუსური ფორმის ჯამის ჩიბუხები.

ჩიბუხების ორიგინალურ ჯგუფს წარმოადგენს ბიკონუსური ფორმის ჯამის ჩიბუხები. პეტრას ციხის მასალებში ეს ჯგუფი მხოლოდ ერთი ნიმუშით არის წარმოდგენილი, (ტაბ.1 17). ისიც დაზიანებული (მოტეხილი აქვს ჯამის ნაწილი). ტარი გრძელია და შვიდი წახნაგითაა გაფორმებული. მსგავსი ტარი დამახასიათებელია ჩიბუხებისთვის, რომელთაც გააჩნიათ ბიკონუსური ფორმის ჯამი და დაბალი ცილინდრული ტანი. ტარზე. რგოლისებრი გვირგვინის საზღვართან, წრიულად, არაბული გრაფიკული წარწერაა **بلقد جنى الفراق ميخور** („უარი თქვი ეშმაკისეულზე, გამორდი დალევას“) ⁴² დატანილი. წარწერის განთავსების ადგილი ორი წრიული მსუბუქი ქედით არის შემოსაზღვრული. ⁴³ ტარის ბოლოს, კონუსის ფორმის გვირგვინი და მის გაგრძელებაზე წაკვეთილი კონუსის ფორმის ლილვაკი ასევე მკვეთრადაა გამოყოფილი. ტარის ღრუ შედარებით ვიწრო, რაც მიუნიშნებს, რომ ეს ნიმუში გრძელი საქაჩი ღეროსთვის არ იყო დამზადებული.

არაბული წარწერებით გაფორმებული ბიკონუსური ფორმის ჯამის ჩიბუხების ტარები აღმოჩენილია გონიო-აფსაროსშიც (თავამაიშვილი, 2020:188). ტარზე დატანილი წარწერები ასე იკითხება: „წყელი დაუნდობელი დარდი მომძალებია“, ან „თუ მეგობრობ საქმლით სავსე ჭურჭელთან, მოგიხდება, გიწამლებს“. ჯ. ჰეისი თვლის, რომ მონოგრამებით გაფორმება XVIII საუკუნის ჯამებისთვის არის დამახასიათებელი (Hayes, 1980:5, t. XVIII-XXI). რუმინული მასალებით, მცირე ტექსტებით გაფორმებული ჩიბუხის ტარები ძირითადად XVIII-XIX საუკუნეებით არის დათარიღებული (Costea, Satica, Ignat. 2007:356, 1-2), თუმცა, ზოგ

⁴² ჩიბუხზე დატანილი არაბული წარწერა წაკითხვა და თარგმნა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორმა ზაზა შაშიკაძემ, რისთვისაც უღრმეს მადლობას მოვასხენებ.

⁴³ ა. ვინსენსი აღნიშნავს, რომ ოსმალური ჩიბუხებზე, ამ ტიპის წარწერისთვის საკმაოდ მცირე სივრცეა გამოყოფილი, ამიტომ მათი წაკითხვა საკმაოდ პრობლემურია და ბევრი მკვლევარი თავს არიდებს ამ სამუშაოს (Vinsenz, 2016:114).

ნიმუშს XVII საუკუნის ნაკეთობად მიიჩნევენ (Costea, 2013:260-262).

პატარა ჯამიანი ჩიბუხები.

პეტრას ციხის მასალაში წარმოდგენილია პატარა ჯამიანი რამდენიმე ჩიბუხი. ისინი საკმაოდ დაზიანებულია (მოტეხილი აქვთ ჯამის დიდი ნაწილი), თუმცა, შესაძლოა, ნახევრად მრგვალი ან ელიფსის ფორმის ჯამის ჩიბუხებს მივაკუთვნოთ. მათთვის დამახასიათებელია სადა ტანი და ლილვაკიანი გვირგვინი (ტაბ.13). ერთ-ერთ ნიმუშზე (ცმ. 178.1964) კილი რელიეფურად არ არის გამოკვეთილი, მხოლოდ შემოსაზღვრულია წერტილებით შედგენილი ნახაზით (ტაბ.15). მეორე ნიმუშის (ცმ.477.1964) კილიც მსგავსი ორნამენტითაა გაფორმებული, ოღონდ ის სამკუთხა ფორმისაა და რელიეფურადაა გამოკვეთილი. ჩიბუხის ძირზე ფრინველის (ჩიტის) სქემატური გამოსახულებაა დატანილი (ტაბ.115).⁴⁴

დასკვნა.

ჩვენ, პეტრას ციხეში ნანახი ოსმალური თიხის ჩიბუხების მხოლოდ ერთი ნაწილი განვიხილეთ. იმედი გვაქვს, რომ ეს მასალა, მომავალი გათხრების შედეგად, კიდევ უფრო შეივსება. მიუხედავად ამისა, წინასწარი დასკვნებს გაკეთება შეგვიძლია: პეტრას ციხეზე აღმოჩენილი თიხის ჩიბუხები მოგვიანო, XVIII-XIX საუკუნეების ნაკეთობებია, რაც ქრონოლოგიურად სრულ თანხვედრაშია ისტორიულ წყაროებში მითითებულ ოსმალთა პეტრას ციხეში „მოღვაწეობის“ პერიოდთან.

გამოყენებული ლიტერატურა:

გეორგიკა, (1965). *ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართვე-*

⁴⁴ გ. აიჰანი არ გამორიცხავს, რომ ჩიბუხებზე დატანილი ჩიტის (ფრინველის) სტილიზებული გამოსახულება ოსტატის სახელოსნოს აღმნიშვნელი დამდა ყოფილიყო (Ayhan, 2015:11; tab.5). 3. უჩარი თვლის, რომ ჩიტის გამოსახულება დეკორატიულ მოტივად უნდა განვიხილოთ, თუმცა შეიძლება ოსტატის დამდაც იყოს (Uçar, 2019:127). ჩიტის (ფრინველის) გამოსახულებიანი ჩიბუხები ცნობილია სმირნის (Ayhan, 2016:11, ტ.16), რობინსონის (Robinson, 1985:pl. 49, c23), ბაზადაგის (Costea, Stănică, Ignat, 2007:347) და სხვა ძეგლების მასალებიდან.

- ლოს შესახებ. ტ.2 თბილისი.
- თავამაიშვილი, გ. (2020). *თამბაქო და გვიანი შუასაუკუნეების ოსმალური თიხის ჩიბუხები*. ბათუმი.
- მინდორაშვილი, დ. (2021). *არქეოლოგიური გათხრები პეტრაციხისძირში*, ბათუმი.
- იტალიელი მოგზაურები საქართველოში მე-XV საუკუნეში (1894). „მომბე“, თვიური ჟურნალი №XI, ტფილისი.
- Ayhan, G. (2015). *Lülelerde Görülen Kuş Figürleri Üzerine Bir Araştırma*. Sanat Tarihi Dergisi, 24/1.
- Bakla, E. (1985). *A Long-forgotten Popular Hands craft: Clay Pipe Making Antika*; The Turkish Journal of Collectable Art, August 1985, Issue: 5.
- Bekić, L. (2010). *A Brief Introduction to Clay Pipe Finds in Croatia with Special Attention to Local Pipes Found at Fort Čanjevo in The Kalnik Hills* Journal of the Académie Internationale de la Pipe, Vol. 3.
- Bouzigard, A. (2010). *Archaeological evidence for the consumption of tobacco and coffee in Ottoman Arabia*.
- Costea, I. (2013). *Pipe de lut cu inscripti sim arci din colectia I.C.E.M. Tulcea*. PEUCE, S.N. XI.
- Costea, I., Stănică, A., Ignat, A. (2007). *Pipe de lut descoperite la Babadag*. PEUCE, S.N. V.
- Станчева, М. (1972). *Колекцията от лули във вварненския музей*. Известия на народния музей-Варна. Книга VIII(XXIII), Варна.
- Станчева, М. (1975/1976). *О производни керамичких лула у Бугарској*//Музеј применене уметности. Београд. Зборник. Београд.
- Gačić, D. (2011). *The pipes from museum collections of Serbia. Exhibition catalogue*. Novi Sad.
- Haan, A. (2004). *19 th century clay Chibouks made in Tophane*. The pipe year book.
- Hayes, J. (1980). *"Turkish Clay Pipes: A Provisional Typology,"* The Archaeology of the Clay Pipe, IV (BAR S XCII), London.
- Heredia, J., Miro, N., Soberon, M. (2012). *The production and trade in*

socketed clay pipes find in Barselona between the seventeenth and nineteenth centuries. Journal of the Academie Internationale de la Pipe. Vol. 5.

- İnanan, F, Şahin, D. (2017). “*Arkeopark-Osmanlı Lüleleri Osmanlı’da Tütün Keyfi*”. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 18, S. 32.
- Kovács, G Rózsás, M. (2014). *Kora ujkori csereppipak a Drava vidékrol.* Archaeologiai Értesítő.139. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Milošević, B.,Topić, N. (2011). *Keramičke lule s lokaliteta Kula Gornji ugao u Dubrovniku.* Starohrvatska prosvjeta. III. serija – svezak 38.
- Shapiro, A. (2016). *Ottoman Clay Tobacco Pipes and Nargile Heads from the Flour Mills in the Ridwan Gardens, 'Akko.* 'Atiqot 87.
- Vinsenz, A. (2020) (1). *Ottoman period ceramic artefacts from the Magen Avraham Compound, Yaho (Jaffa).* Atiqot, 100.
- Vinsenz, A. (2020). (2). *Excavations on the Outskirts of Tel Yafo (Jaffa)* Atiqot, 100.
- Zejnillahodžić, E. (2012). *Pipesfrom the modern era collections of the archaeological museum of Istria.* Histria archaeologica, 43.
- Гусач, И. (2016). *Курительные трубки из раскопок Османской крепости Азак.* Каталог коллекции. Азов.

References:

- Georgik’a, (1965). *Bizant’ieli Mts’erlebis Tsnobebi SakarTvelos Shes-akheb (Byzantine writers information about Georgia).* T’2. Tbilisi.
- Tavamaishvili, G. (2020). *Tambako da Gviani Shuasauk’uneebis Osmaluri Tikhis Chibukhebi (Tobacco and late medieval ottoman clay pipes),* Batumi.
- Mindorashvili, D. (2021). *Arkeologiuri Gatkhrebi P’et’ra-Tsikhisdzirshi (Archaeological excavations in Petra-Tsikhisdziri),* Batumi.

- It'alieli Mogzaurebi Sakartveloshi me- XV Sauk'uneshi (Italian travelers in Georgia in XV century)*, (1894). „Moambe“, tviuri zhurnali, №XI, T'filisi.
- Ayhan, G. (2015). *Lülelerde Görülen Kuş Figürleri Üzerine Bir Araştırma*. Sanat Tarihi Dergisi, 24/1.
- Bakla, E. (1985). *A Long-forgotten Popular Hands craft: Clay Pipe Making Antika*; The Turkish Journal of Collectable Art, August 1985, Issue: 5.
- Bekić, L. (2010). *A Brief Introduction to Clay Pipe Finds in Croatia with Special Attention to Local Pipes Found at Fort Čanjevo in The Kalnik Hills Journal of the Académie Internationale de la Pipe*, Vol. 3.
- Bouzigard, A. (2010). *Archaeological evidence for the consumption of tobacco and coffee in Ottoman Arabia*.
- Costea, I. (2013). *Pipe de lut cu inscripti sim arci din colectia I.C.E.M. Tulcea*. PEUCE, S.N. XI.
- Costea, I., Stănică, A., Ignat, A. (2007). *Pipe de lut descoperite la Babadag*. PEUCE, S.N. V.
- Stancheva, M. (1972). *Kolekcija ot luli v# vvarnenskiya muzej, Izvestiya na narodniya muzej-Varna. Kniga VIII (XXIII)*, Varna;
- Stancheva, M. (1975/1976). *O proizvodn'I keramichkih lula u Bulgarskoj/Muzej primen' ene umetnosti*. Beograd, Zbornik, Beograd.
- Gačić. D. (2011). *The pipes from museum collections of Serbia. Exhibition catalogue*. Novi Sad.
- Haan, A. (2004). *19 th century clay Chibouks made in Tophane*. The pipe year book.
- Hayes, J. (1980). *"Turkish Clay Pipes: A Provisional Typology," The Archaeology of the Clay Pipe, IV (BAR S XCII)*, London.
- Heredia, J., Miro, N., Soberon, M. (2012). *The production and trade in socketed clay pipes find in Barselona between the seventeenth and nineteenth centuries*. Journal of the Academie Internationale de la Pipe. Vol. 5.
- İnanan, F, Şahin, D. (2017). *“Arkeopark-Osmanlı Lüleleri Osmanlı'da Tütün Keyfi”*. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal

Bilimler Dergisi, C. 18, S. 32.

Kovács, G Rózsás, M. (2014). *Kora ujkori csereppipak a Drava vidékrol.* Archaeologiai Értesítő.139. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Milošević, B., Topić, N. (2011). *Keramičke lule s lokaliteta Kula Gornji ugao u Dubrovniku.* Starohrvatska prosvjeta. III. serija – svezak 38.

Shapiro, A. (2016). *Ottoman Clay Tobacco Pipes and Nargile Heads from the Flour Mills in the Ridwan Gardens, 'Akko.* 'Atiqot 87.

Vinsenz, A. (2020) (1). *Ottoman period ceramic artefacts from the Magen Avraham Compound, Yaho (Jaffa).* Atiqot, 100.

Vinsenz, A. (2020). (2). *Excavations on the Outskirts of Tel Yafo (Jaffa)* Atiqot, 100.

Zejnilihodžić, E. (2012). *Pipes from the modern era collections of the archaeological museum of Istria.* Histria archaeologica, 43.

Gusach, I. (2016). *Kuritel'nye trubki iz raskopok Osmanskoj kruposti Azak.* Katalog kolekcii. Azov.

OTTOMAN CLAY TOBACCO PIPES FROM PETRA FORTRESS

Giorgi Tavamaishvili

Academic Doctor of History,
Chief Scientist of the Department of
History and Archaeology Niko Berdzenishvili
institute of Batumi Shota Rustaveli State University.

Abstract.

The paper presented to you is dedicated to the original pottery - tobacco clay pipes, which were found during the excavation of Georgian material cultural monuments, especially during excavations of military-strategic sites, such as fortifications. The fact that these artefacts are being found in such a specific environment is not surprising, as both in Europe and in Eastern countries, active smokers of tobacco (including pipes) were mostly among military personnel. Our region is no exception in this context. The aim of the work is to present the Ottoman clay smoking pipes found on the territory of the Georgian seaside historical monument - Petra Fortress, which were discovered by different generations of the Archaeological Expedition of South-West Georgia in 1964 and 1985.

The study of these artefacts is interesting and topical, because even today, Georgian archaeologists have some differences of opinion about the early period of the spread of Ottoman clay pipes in our country, which, not infrequently, is reflected not only on the process of dating of the pipes, but the accompanying materials as well. After reading the works of European and Turkish scholars, we have more reason to suppose the appearance of Ottoman clay pots on the territory of Georgia from the second half of the XVII century, when, during the reign of Ottoman Sultan Ibrahim I, the restriction on tobacco consumption was partially lifted. This assumption is supported by the archeological material found on the monuments of the late Middle Ages of Georgia, where only a small part consists of samples of the

XVII century, and essentially a larger share falls on the work pieces of the XVIII-XIX centuries.

In southwestern Georgia, tobacco clay pipes are found in large numbers in the area of Gonio-Apsaros and Petra fortresses, where, at a certain period, the Ottoman element was present, regulated by the real situation (military service), but with signs of a traditional local lifestyle. The archeological material of Gonio-Apsaros is more numerous and diverse, because the Ottomans occupied the fortress much earlier and would "stayed" for a longer time than in Petra-Tsikhisdziri. Accordingly, if the age of the tobacco clay pipes found in Gonio-Apsaros dates back to the XVII-XIX centuries, similar artefacts found in Petra Fortress date back to the XVIII-XIX centuries, which is in full chronological agreement with the period of Petra-Tsikhisdziri in the historical sources.

Keywords: Petra fortress; Clay pipes; Rounded bowl; Biconical bowl; Lily-shaped pipe; Disk-based pipe; Stem.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

